

Kirkegården i en omstillingstid

Af Mogens Bjørn Andersen

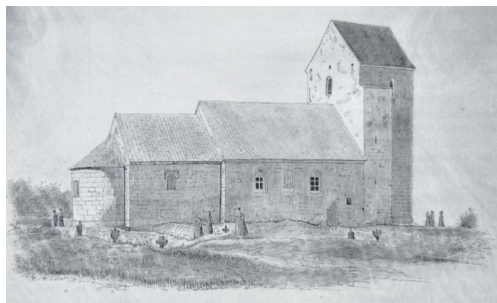
Kirkegårdskonsulent i Viborg og Aalborg Stifter

Problemstilling og forudsætning

Det er ved at være sidste udkald, hvis der skal bevares værdifulde kulturtræk fra vor tids kirkegård. Bevaringsværdierne er hverken definerede eller registrerede. Derfor bliver det tilfældigt, hvad der bevares, eller om noget bevares. I denne artikel belyses problemstillinger og dilemmaer, der opstår, når bevaringsværdier fra vor tids kirkegård skal indgå i en omlægning til en mere tidssvarende kirkegård.

Artiklen, der er skrevet med tanke på udviklingen på landsbykirkegårdene, er tænkt som et indlæg til overvejelse og videre debat, mere end det er en anvisning på, hvorledes udviklingen bør finde sted.

Der tages udgangspunkt i 1900-tallets kirkegård, som er udviklet siden slutningen af 1800-tallet. Denne kirkegårdstype kan kaldes parcelkirkegården. Der tages også udgangspunkt i, at kirkegårdens grave er genbrugsanlæg, og at det derfor er en del af kirkegårdens egenskaber, at kirkegårdens og gravens udseende løbende omformes og udvikles efter samtidens idealer. Forandringerne i de forskellige kulturperioder kan være ganske markante, som det ses af fotos af udviklings-

Sejerslev Kirkegård set fra nordøst 1873, Magnus Petersen.

Foto: efter Kirker på Mors, Anton Borg m.fl. 1989.

Sejerslev Kirkegård set fra nordøst 1936.

Foto: Danmarks Kirker, Nationalmuseet.

Sejerslev Kirkegård set fra nordøst 2013. Aalborg Stift. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

forløbet over 140 år på Sejerslev Kirkegård. Endvidere er udgangspunktet, at kirkegårdene skal afspejle et langt historisk forløb, og at et udvalg af de mest værdifulde kulturværdier skal bevares. Målet om både at bevare og forny indeholder modsætninger, som det er en udfordring at forene på kirkegårdene.

Parcelkirkegårdenes karakteristika og bevaringsværdierne

Parcelkirkegårdens struktur er opbygget over stierne fra den endnu ældre kirkegårdstype fra før 1800. Det drejer sig om stier, som fører fra kirkegårdsindgangene til kirkedøren. Desuden er de øst – vestvendte rektangulære kistegrave og gravsteder, der er udlagt i to rækker for hver sti, grundlæggende for strukturen. Parcelleringen tog fart omkring 1900 og blev

Nors Kirkegård 1935. Nyplantet allé.
Foto: Danmarks Kirker, Nationalmuseet.

Nors Kirkegård 2015. Alléen godt 80 år efter plantningen. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

Nors Kirkegård. Aalborg Stift. Alléens kugleklippede kroner har skulpturel virkning året rundt. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

i adskillige sogne først afsluttet sidst i 1940'erne. I gravrækkerne anlægges de rektangulære gravsteder, hvor familiens individuelle præg blev markeret med hensyn til gravstedets størrelse og udstyr. Det naturlige, ujævne terræn blev terrasseret således, at gravstedsparcellerne fik en plan flade. Gravminderne er gennemgående stenhuggerhåndværk på et meget højt niveau. Da befolkningstilvæksten i landsognene var på sit højeste, blev arealerne udnyttet maksimalt med gravsteder anlagt på alle skæve hjørner og helt op mod digerne. Ofte er kirkegårdene blevet udvidet. Udvidelserne har ikke altid været velovervejede, idet der alligevel ikke var behov for dem. Sognets senere faldende folketal kan også have bevirket, at behovet for kirkegårdsudvidelsen ikke længere er til stede.

Beplantningen er noget af det særegne ved parcelkirkegården. Kirkegårdens trækrans ved digerne forstærker og markerer kirkegården som et landskabeligt element. Alléer af for eksempel seljerøn blev også plantet langs hovedstierne, se eksemplet på fotos fra Nors Kirkegård. Ikke mindst giver de stedsegrønne gravstedshække kirkegårdene deres særpræg. Hængeask blev i begyndelsen af 1900-tallet brugt som sørgesymbol. Enkelte træer er endnu bevaret, men ofte i stærkt forfald.

I begyndelsen af 1900-tallet blev en del af de oprindelige kampestensdiger i nogle dele af landet afløst af mure med en ydre facade af kløvet granit. Murene blev dårligt funderet, og de har ringe holdbarhed. En del af disse mure tilbageføres nu som kampestensdiger, eller de erstattes af hækplantninger.

Mange af disse karakteristiske elementer er stadig bevaret. Men på grund af den hastige omlægning af kirkegårdene forsvinder både stistrukturer og gravstrukturer, og særligt beplantningen er mange steder i forfald på grund af alder og sygdom.

Det er ikke indtrykket, at der har været tænkt meget over landskabsarkitektoniske værdier, da parcelkirkegården blev udviklet. Pladsudnyttelsen og rationaliteten vægtede tungt. I forbindelse med etablering af parcelkirkegårdene har ændringerne endog været så skelsættende, at den oprindelige skik, hvor gravmindet blev anbragt på gravens vestlige del, sommetider blev fraveget. I en ærlig arkitektur skal der være overensstemmelse mellem symbolværdier og funktionalitet, ligesom det findes i kirkebygningen. Men til trods for, at parcelkirkegårdens planløsning har væsentlige mangler, er parcelkirkegården som type blevet et let genkendeligt ikon med mange bevaringsværdige kulturelementer. Det er især gravminderne og den frodige beplantning, der skal have æren for denne hæder.

Tømmerby Kirkegård 2015.
Et bevaret enkelt og smukt
samspil mellem gravmindet
og den nu syge sørgeask.
Foto: Mogens Bjørn Andersen.

Sikring af bevaringsværdierne

Bevaringsværdierne sikres gennem *lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde* med tilhørende cirkulærer. I praksis sikres bevaringsværdierne gennem den daglige administration. For gravmindernes vedkommende bliver der foretaget en egentlig lovbestemt udvælgelse af bevaringsværdige gravminder på baggrund af en gennemgang af alle kirkegårdens gravminder og ud fra fastlagte kriterier.

For kirkegårdens andre bevaringsværdier foregår vurderingen oftest i forbindelse med behandling af enkeltsager og projekter om kirkegårdens indretning. Derved bliver bevaringsværdierne kun indirekte inddraget, og de bliver ikke vurderet i en helhed. Til trods for de administrative regler, der gælder for ændringer af kirkegårdens indretning og om træfældninger, forsvinder der alligevel værdifulde bevaringsværdier uden om godkendelsesordningerne. Hvis udvalgte bevaringsværdier skal overgives til en ny kirkegårdstype, skal der foretages en mere systematisk udvælgelse og sikring af de bedste bevaringsværdier.

I medfør af *lov om folkekirkens kirkebygninger og kirkegårde* er nu nedsat "Udvalget om kirkegårde". Udvalget skal vurdere, om kirkegårde, der ønskes nedlagt, kan tillades nedlagt. Udvalgets vurdering sker på baggrund af en kategorisering af kir-

Skjoldborg Kirkegård 2015, Aalborg Stift. Tæt gravmønster med smalle stier og dobbelthæk omkring gravstederne og med gravminderne anbragt på gravens vestlige del. Gravstrukturen er endnu bevaret, men i begrænset omfang og på få kirkegårde. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

kegårdene i "umistelige kirkegårde", "bevaringsværdige kirkegårde" og "andre kirkegårde". Men spørgsmålet er, om der vil være meget at bevare på de kirkegårde, som søges nedlagt, idet de på dette tidspunkt kan være tømt for indhold og værdier. Bevaringsproblematikken kommer måske for sent ind i processen, når udvalget skal tage stilling til hvilken kategori, de tilhører, og om de kan nedlægges.

Den transparente kirkegård

Bevaringsværdierne videreføres bedst til de nye tider på kirkegårdene, hvis de bliver indarbejdet som en integreret del i en samlet helhedsplan for den fremtidige kirkegård. Udviklingsplanerne vil være et egnet redskab til dette formål, og her kan fortid og fremtid forenes. Udviklingsplanerne skal lede udviklingen og afviklingen af kirkegårdene til den fremtidige tilstand. Udviklingsplanerne giver mulighed for at gennemarbejde kirkegårdens helhed, hvor de dårlige sider ved parcelkirkegården forbedres og indgår i en ny sammenhæng. For de mindste kirkegårde, hvor der næsten kan være tale om en afvikling, vil det ikke være nødvendigt og også for bekosteligt at udarbejde udviklingsplaner. Her kan fremtiden tilrettelægges i samråd med kirkegårds konsulenten, både hvad angår beskyttelse af bevaringsværdier og afgrænsning af områder, hvor fremtidige begravelser kan foregå, for eksempel omkring kirkebygningen.

Det er nødvendigt, at der både generelt og konkret på den enkelte kirkegård tages stilling til, hvor meget der skal bevares i en overgangsperiode og permanent fra den svindende kirkegårdskultur. Nogle af parcelkirkegårdens karakteristika er så tidstypiske og karaktergivende, at de bør bevares og evt. fornys og indgå i den fremtidige kirkegård. I andre tilfælde må der gives tid til, at elementerne kan leves til ende, og i visse tilfælde må elementerne straks opgives og bortskaffes.

Omstillingerne på kirkegårdene tager tid. Der skal være tid til, at den nu kendte kirkegårdskultur kan sygne hen. Det gælder for gravtyper, og det gælder for beplantningen. For begge emner kan der være mere varige bevaringshensyn, hvilket bevirker, at de skal bevares ud over gravenes fredningsperiode og træers levetid. Hvis noget genskabes, kan det dog ikke undgås, at en del af originaliteten tabes. Men det er konsekvensen af at bevare noget, der gror.

De registrerede gravsteder og gravminder bliver bevaret iføl-

Alsted Kirkegård 2015, Aalborg Stift. Mange grave er nedlagt på kirkegårdens ydre områder. Stierne er endnu bevaret. Det overvejes, om fremtidige grave skal samles omkring kirkebygningen eller ligge spredt på kirkegården. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

Vust Kirkegård 2015, Aalborg Stift. Hjemfaldne grave, hvor gravminder bevares for at undgå en næsten tom kirkegård. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

Tapdrup Kirkegård 2013, Viborg Stift. Nogle kirkegårdsmure af kløvet granit bør bevares. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

ge lovgivningen. Der er tendens til, at alle hjemfaldne gravminder bliver set som det mest værdifulde på kirkegårdene, og at de samles i minikirkegårde og lunde eller omkring kirkegårdens hovedsti som et selvstændigt oplevelseselement. En sådan opstilling giver et falsk billede af kirkegårdens hovedfunktion som aktiv begravelsesplads. På kirkegårde med få grave kan gravsten fra hjemfaldne grave blive stående på det ryddede gravsted for derved at bevare mindet om en kirkegård, der tidligere har været mere anvendt, som det for eksempel ses på Vust Kirkegård.

Nogle af de bedst bevarede mure af kløvede kampesten bør bevares, fordi de er tidstypiske. Det er også væsentligt, at nogle stier og dele af det terrasserede og parcellerede terræn bevares. Nogle steder har flyvesand dækket kirkegården, og stier er gravet gennem sandet til kirkedøren. Det har eksempelvis været tilfældet på Hjardemål Kirkegård.

Nye tendenser går i retning af, at kirkegårdens terræn ændres væsentligt, og at der endog tilføres jord til udformning af små bakker og dale for at skabe en naturkirkegård.

Det er en mulighed, at de nye kirkegårdstyper bliver transparente således, at det bliver synligt, at der lægges lag på lag gennem flere kulturperioder, ikke kun som en overgangsløsning mod en ny tilstand, men i nogle tilfælde som en permanent løsning. Den transparente kirkegård, hvor de tidligere lag afspejles i den fremtidige kirkegård, vil synliggøre flere perioders kirkegårdstradition over en lang tidshorisont. Der skal være plads til, at tidsbilleder kan udledes og måske endda forynges og genetableres.

Der må tages stilling til, om tidens tanker om de døde have i form af naturkirkegårde er så forskellig fra parcelkirkegårdens miljø, at der skal gennemføres så store forandringer, at båndene til den tidligere kirkegårdskultur må afskæres. Hvis en udviklingsplan indeholder så markante ændringer, at de tilbageværende elementer bliver irriterende hindringer for, at den nye plan kan realiseres hurtigt, er der noget galt med for-

Vejrum Kirkegård 2013, Viborg Stift. Den transparente kirkegård, hvor et tusindårigt tidsforløb fra oldtid til nutid kan aflæses. Foto: Mogens Bjørn Andersen.

ståelsen af tidens betydning for kirkegårdene og kulturens udvikling. Kunsten er at omforme dilemmaer og konflikter til symbioser mellem bevaring og fornyelse.

Idet der ikke findes en standardmodel for fremtidens kirkegård i lighed med modellen for parcelkirkegården, bliver fremtidens kirkegårde i højere grad landskabsarkitektens og menighedsrådets personlige værk. For kunstfærdige gravområder kan let dominere over billedet af en begravningsplads. Det kan selvfølgelig give varierede og oplevelsesrige kirkegårde, men den genkendelige kulturramme forsvinder.

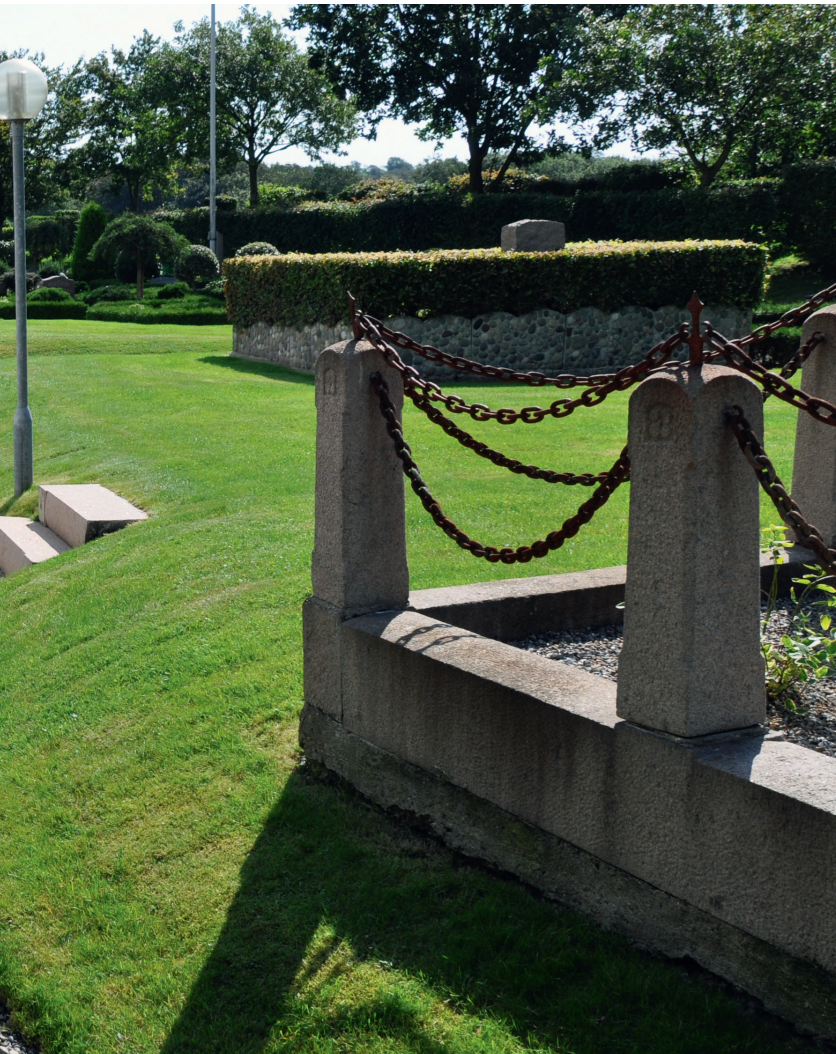
Den oprindelige øst-vestvendte orientering af kistegrave kan være en kulturramme, der går igen på de nye kirkegårde, her-

under også den korrekte orientering for andre religioners traditioner.

Afslutning

Kirkegårdene skal udvikles til en ny tilstand, hvad enten der er tale om en ny aktiv tilstand, eller der reelt er tale om afvikling. Hvis ikke de mest værdifulde bevaringselementer defineres og bevares nu, er det ret sikkert, at kirkegårdene om få år er så forandret, at de har mistet en aflæselig kontinuerlig udvikling, eller at nogle kirkegårde ligefrem er tømt for kulturpræg.

Hjørdemål Kirkegård 2015, Aalborg Stift. Stien til kirkedøren har været til-dækket af flyvesand. Stien er nu gravet fri. Terrænet fra sandflugtstiden er bevaringsværdigt. Foto: Mogens Bjørn Andersen.